

Հասցեացուելի է.

Հասցիի և գրքի ծանոթ
և հանձնարարական

897.99 082 1888

Դ-25

1888

71.408

891.99.092

2-25

ՐԱՓՓԻԻ

NOV 2011

ՄԳԱԼԻ ՄԱՀԸ

ԵԻ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

„Որ մահկանացու ծնեալ, անմահ
զիրն յիշատակ եթող“:

Մովսէս Խորենացի, Գիրք Գ.

1808

36119

ՈՂԲԱՅ ԵՒ ԳՐԵՑ

Հ. ՀԱՅԿԱՉՈՒՆԻ

Տ Փ Խ Ի Ս

Տպարան Մովսէս Վարդանեանի

1888

05.06.2013

4900

ՐԱՖՖԻԻ

ՍԳԱԼԻ ՄԱՀԸ

Ա.

Доз. Пенз. Тифлисъ, 25-го Юня 1888 года.

Тип. М. Вартанянца, Троиц. пер. домъ №11

Պարթիւր քնարդ Հայ Ռիչազանց՝ զարթիր նորից սգազգեաց,
Վշտամբմունջ կնգնդօցիւ՝ հնչէ լարերդ ողբ ու լաց.
Թէպէտ չունիս գողթնի գուսան ողբ յօրինող քեզ համար,
Տես, որ համայն Հայք Կովկասին քեզ հետ ողբան վշտահար:
Զի մեռաւ այսօր՝ ՐԱՖՖԻՆ քո ծանօթ,
Գնա՛ դու, գնա՛, տար այս մահուան բօթ:

Ծեր Մասրաի՛ Սուրբ գազաթից նայէ տխուր հանդիսին,
Քանի՛ հազար սիրտ պատարուն արատունք թափեն դազաղին.
Ծովն ալետանջ կարծես սաստիկ զարնէ շուինդ կոհակաց,
Ամբոխն այնպէս կայ ալեկոծ՝ դառն արկածին վշտատանջ:
Ո՛հ, ի՞նչ տեսարան, զի Կովկասն ամբողջ
Սեւ սուգ է մտել Հայ ազգին հետ ողջ:

Խաչազօրջ թափօրն առաջ՝ գունդ են կազմել Կզերներ,
Երգ Սիօնին ողբ է փոխուել՝ կորուսաւ Որդւոյն կարեւիր.

Կարծես հոգիք Հայ Դիւցազանց՝ ի սուգ Հայոց դառնադէտ,
Ողիմպոսից յերկիր իջած՝ ողբ կրկարդան մեզի հետ:

Այո՛, ողբում են մեր սուրբ նախնիքներ,
Թո՛ղ ողբան Հայեր՝ թէ անցնին դարեր:

Տխրահնչուն զօղանջելով՝ ափ Կուր գետին զանգալներ,
Արք եւ կանայք շուրջ տաճարին՝ լան եւ կոծեն վշտմբեր.
Դագաղն հասաւ բիւր ամբոխիւ՝ մինչեւ ի ծոց Տաճարին,
Ուր աջ ահեակ կարծես ի տես՝ գուգք զուարթնոց ծածանին.

Որտեղ սրբութեան՝ Խորհուրդն ահաւոր
Հրաժեշտ պէտք է տար Զ աւակին՝ սուրբ Մ օ ր:

Ուր Ք ե ր թ ո ղ ի կեանքին համար՝ կղերն անկեղծ դրուատեց,
Հոգերգողին քաղցր խօսքով՝ վիշտն ամբոխին ամոքեց.
Դորովագութ սուրբ Ծ ն ո ղ ի ն աչքերն արտասուք լցուեցաւ,
Մեղսաքաւիչ սուրբ բերանով՝ համբոյր տուեց բաժնեցաւ:

«Յիշատակն անմահ օրհնութեամբ լիցի»,

Ամբոխն ի սրտէ կրկնեց «եղիցի»:

Դագաղն զկայ առաւ գաւթին՝ շրջապատած թափաքով,
Որ բաժանման սուղ վայրկենից տան անձկալոյն սէր, գորով.
Ուր կարդացին աւերժ կեանքին ընտիր ընտիր դրուագներ,
Անմահ ճակտից մահն խոժոռ կարծես ըղձիւ խուսափէր:

Թէպէտ մահացած՝ բայց միշտ է անմահ,
Վաստակած հոգւոյն փառքն է գերագահ:

Բիւր շրթունքներ սառ երեսին՝ ո՞վ չէր ուզել տալ համբոյր,
Բայց թափօրը ընկաւ ուղին՝ վերջին աղէտ ընդհանուր.
Թէպէտ երկինք չէր դադարում անձրեւն առատ թափելից,
Բայց ամբոխը հոգով մարմնով չըհեռացաւ Դագաղից:

Այլ միշտ գիրկ ընդ խառ՝ մնաց Դագաղին,
Անմոռաց սիրով իւր քաջ Ք ե ր թ ո ղ ի ն:

Պերճ Տիկխիսի փողոցներից դադարած էր անց ու դարձ,
Աղքատ, հարուստ, տգէտ, գիտուն ուղին վերայ խոնուած,
Քնքուշ սեռին աչքերն եւ՝ չէին պակաս տարափից,
Այլ յորդառատ ցողով աղի եւ հառաչանք խոր սրտից:

Հային գորովով՝ լային սրտատանջ,
Եւ ամեն բերան կրկնում էր հառաչ:

Իսկ խաժամուժ ամբոխն ափշած՝ յորդան կրտար ընդառաջ,
Աղք եւ աղինք այլակրօնք՝ դիզվում էին ձախ եւ աջ.
Նոցա յարգանք ջերմեռանդ էր՝ Հայ քերթողին արժանեաց,
Նոցա սրտի ախ հառաչներ՝ ցաւ էր անկեղծ ոչ նախանձ.

Զի մեծ ՐԱՅՑԻԻ Թարգմանուած վէպեր
Նախապէս շատին սիրան էր գրաւեր:

Թափաքն զկայ առաւ դարձեալ՝ մրգալաճառ փողոցին,
Ուր աջ ու ձախ խնկոց սեղան՝ ճրագարանք փայլէին.
Բարձանց կապած փնջոց կամար՝ դափնեայ պսակ իւր միջին,
Ընդ հովանեաւ հանգիստ տուին քաջ Քերթողի Դագաղին.

Դագաղն ի հանգիստ՝ ամբոխն ի տանիս,
Որոտման ձայնով լալիս են լալիս:

Բայց, որ աւանդ, բացուեց շուտով գերեզմանին տեսարան,
Երբոր թափաքն եկաւ հասաւ Խոջի վանաց մեծ դրան.
Ուր յայտնեցան մեծ Ք ե ր թ ո ղ ի ն գնահատող պսակներ,
Ուր խումբ առան նոցա բերող՝ մէն պսակին զոյգ ընկեր.

Կարծես զօրախումբ գունդեր կազմեցան,
Կռուել անողորմ դէմ դաժան մահուան:

Դու հոգեւոյն Մուղայդ Հայոց՝ տես ի բարձանց այս վայրում,
Տես ի՞նչ անցքեր կանցնին արդեօք՝ մեռեալների խոր շիրմում:
Արդեօք տրտում՝ թէ բերկրութեամբ աճիւնք Հայոց կրխայտան,
Հիւրասիրել յոգնալաստակ Քերթողի Դին ի դամբան:

Բայց ով չի զգար՝ որ մեռեալք անգամ,
Յանկան, որ քերթողք ապրին յարածամ:

Խոր տխրութիւն տիրեց յանկարծ՝ մահաշիրմին եզերքով,
Երբոր տեսան շրջապատած բարձր կամար վեհ գիւրջով:

Շուշանափայլ վարդափնջիկ դափնի թփեր գալարուն
Կարծես սառած ցուրտ Դիակին ողջագուրեց նոր գարուն:

Եւ շուրջ կամարին առանձին գրուած
Վ է պ ե ռ ի անունն՝ ծաղկանց մէջ գրուած:

Ուր խմբուեցաւ թափուրն ամբողջ՝ պարագլուխ Կղերներ,
Մին պսակին՝ մին մին ընկեր, գաս գաս կանգնած առ ընթեր:

Հնչեց նորից տխուր ողբը՝ ամբոխն առաւ լաց ու կոծ,
Ոհ ինչ աղէտ եւ ինչ սարսափ՝ դնել ՐԱՖՖԻՆ հողի ծոց:

Եւ որ սիրտն անգութ պիտի յանդգնէր,
Գիտութեան գանձը հողի տակ ծածկէր:

Թէպէտ մահուան անգութ ձեռքը չուզէր Ն ր ա ն խնայել,
Բայց ամբոխին խիստ դժուար էր իւր Ք ե ռ թ ո ղ ի ց բաժանուել:

Կարծես մահը մինչեւ անգամ կրտսրսափէր այս պահուն,
Երկինք երկիր տրտմել էին՝ հասարակաց գործուն:

Բայց թէ հասել էր՝ վերջին սեւ փայրկեան,
Արտսունքն աչքերին փոխուել էր արեան:

Սակայն, ինչպէս զեփուռն յանկարծ՝ իւր հեղաբոյր համբուրով,
Հրատուչոր այրած սրտին սէր կրծորէ ու գորով,

Այնպէս յանկարծ, մեծ Ք ե ռ թ ո ղ ի կենսագրութիւնն հնչեցաւ,
Որոյ ձայնից ամբոխն յուզեալ՝ նորից ոգի շունչ առաւ:

Լռեց ամբոխը՝ լսել կարճ կեանքին
Իւր հաղար բարիքն մատուցած ազգին:

Դրուատեցին եւ այլեւայլ՝ կարճ, բայց ազդու ներբողներ,
Ինչ որ տոկուն փսեմ հոգին իւր ձեռքովն էր վաստակեր:

Հորդան տուեց գոռաց ամբոխն «վերջին համբոյր ու բարեւ»,
Որ հրաժեշտի վերջին ցողով՝ նորից գրկէ իւր Ա ռ ե լ:

Որ անշքացած անխօսուն դիակ,
Հանգել էր, հանգել, ՐԱՖՖԻՆ արեգակ:

Աւագերեցն օրհնեց հողը՝ գրին ՐԱՖՖԻՆ գերեզման,
Գոռաց ամբոխն «աւանդ մեռաւ, մեռաւ Ո Ր Գ Ի Դ Հայաստան»,

Կարկամեցաւ ամեն բերան, սառան աչքեր արտօսին,
Խեղդուկ հառաչ, խուլ հեծեծանք միայն լսուէր ամբոխին:

Ծածկուեց ՐԱՖՖԻՆ սեւ հողին տակով,
Կորոյս Հայաստան գիտութեան գորով:

Իւր ընտիր Ե ռ կ ե ռ մնացին միայն
Յիշատակ եւ գանձ ազգին յաւիտեան:

Տխուր ժամեր շատ սահեցան մեծ ամբոխի վերայից,
Որոնք կարծես արբուած էին՝ մահուան զօրեղ բաժակից:

Ոմանք՝ ի թէկ գլուխն ուսին, ոմանք ձեռքերն՝ ի ծոցին,
Այլք՝ խոր փոսին աչք սեւեռած, այլք՝ ցիր ու ցան նստէին:

Մինչեւ որ փոսը յագեցաւ հողով,

Հ ո գ ի ն էլ երկինք թռաւ թեւերով:

Զ'կար ՐԱՖՖԻՆ, ոչ իւր դագաղ, ոչ սրտակիցք, ոչ թափ ռ,

Միայն անձրեւն էր որ ցողէր՝ հողաբլուրն այն տխուր,
Այն եւս ամբողջ ծածկուած էր հարիւրաւոր պսակով:

Կարծես ոչ նոր՝ այլ դարաւոր բուրգ էր պատած թփերով:
Գնա դու ամբոխ, գնա վշտաբեկ,

Այլ մի յոյս գներ Ք ն ա ռ ի ն բեկ բեկ:

Ինչ որ Ն ա երգեց, ինչ որ Ն ա գրեց,

Բաւ է քեզ համար, գաս, խրատ շատ մեծ:

Բ.

Ի սկզբում Մուղայդ ինձ վշտակից՝ փութա հասնել Հայաստան,
Հնչե քնարդ, հնչե տխուր, լեռներ ձորեր թող ողբան.
Դիւցաղնագործ աւերակաց տուր արձագանք թէ մեռաւ,
Իրենց սիրով սիրահարուած Քնարն անմահ բեկբեկաւ:
Թառամած երկրին անթառամ փառքեր,
Նա էր, որ ուրախ ու տխուր կերգէր:

Հարսին լուսոյ Շողակաթին՝ (*) երկրպագէ ջերմագին,
Յանձնարարէ Շողակաթով՝ գգուել իւր ծոց ՐԱՖՖԻՆ.
Խնդրէ տանել իւր առագաստ՝ ուր սուրբ Քերթողք Հայկազեանց,
Միշտ հոգեբերով նուագներով՝ օրհնեն Փեսայն լուսապանծ
Խնդրէ Սրբագոյն Վեհ Դիտապետին,
Իւր Լուսաղարմօք միջնորդել Փրկչին:

Վաղարշապատն անց դու յայսկոյտ, տես Երեւանն անդրանիկ,
Պատմէ Հայոց, որ մեծ ՐԱՖՖԻՆ յանկարծ թռաւ դէպ երկինք.
Թող մորմոքան քանի կարգան վէպն «Ոսկի աքաղաղ»
Թէ արաղաղն ինք ձայն չունի, մարդիկ երգեն ողբ ու տաղ:
Տառապեալ սրտից մխիթարն անբաւ,
Զը կայ ՐԱՖՖԻՆ թռաւ ու թռաւ:

(*) ԷԶՄԻԱՅՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻՆ Է աղնաբեկում և ՆՈՐԻՆ ՕԹՈՒԹԱՆ Է
ՀԱՅՈՑ ՀՈԳԵՆՈՐԱԿԱՆ դասուն:

Թուիր արագ յորդ Երասխի կենսապարգեւ ափերից,
Մինչեւ հասնիս Նախիջեւան պատմէ Հայոց քո վշտից.
Ասա մեռաւ Հայ Քերթողը, որ իւր ազգի նոր կեանքից
Կուգէր ջնջել նոր մուտ գործած ամեն կեղծերն օտարից:

Մեռաւ նա, մեռաւ, բայց «Խաչագողի
Յիշատակարան» մնաց միշտ քաղցրաղի:

Խորենացւոյ ներդաշնակով՝ հնչե քնարդ՝ ի հիւսիս,
Արիւնաներկ Սիւնեաց երկրին գուժէ մահը Քերթողիս.
Վերջին դարուց Հայ դիւցաղանց տես շիրիմներ ու վայրեր,
Տես ու ողբա, որ Քերթողը բոլոր անցքերն է գրեր:
Թող որ սուգ առնեն Սիւնեցի Հայեր,
Կարդան «Խամսայի մէլիք ու թիւններ»:

Ի պարսկահայք՝ տես անդ Սալմաստ, որտեղ ծնաւ մեծ ՐԱՖՖԻՆ,
Ուր մեծացաւ կայտառ մանուկ՝ ուր արծարծուեց սէր սրտին.
Ա՛խ, անցեալին յիշատակաւ՝ Հայրենակցացն սփոփէ,
Իւր հարազատ երկու որդոց՝ Հայրենիքից կեանք խնդրէ:
Որ Հօր հանճարով նոքա մեծանան,
Լինին արժանի Հօր վսեմ անուան:

Եղիշէի սուրբ գործով՝ երկրպագէ Արտաղին,
Ուր վարդ բացուի արեան գունով, Հայ սոխակն էլ իւր մօտին.
Ուր փշրուած ոսկերք Հայոց լոյս կը ցայտեն մէջ թփոց,
Ուր հազարներ մեր սուրբերից քաղցր ննջեն հողի ծոց:
Ասա, որ «Դաւիթ բէկի» պատմութիւն
Դրեց Քերթողը քաջացդ համանուն:

Անդէն ձայնիդ՝ քեզ հրաւեր կը տայ Տոսպին մեծ ծովակ,
Անցնել խաղաղ իրեն ալիք՝ դէպ Աղթամար սուրբ գղեակ,
Ուր Քերթողը Երկն անդրանիկ անդ է գրել հոգեվառ,
Համբոյր ծոցին, համբոյր Սեմոյ սուրբ Տաճարին տուր եւ առ:

Տես անդ դու խցիկ Բ երթ ողին նստած,
Ուր խոնջեալ ճովախց քրտուենքն են թորած:

Եւ փութապէս Ծաղկոտ գաւառ՝ տխուր վայրերն աւերակ,
Նըջահայեաց աչքով դիտէ՝ յիշէ քրդաց ջարդն անյագ:

Անդ խոր ձորոց եւ վիմաց մէջ՝ կան շատ ազնիւ նահատակ,
Որոց համար Բ երթ ողն ունի «Խ են թ ը» գրած յիշատակ:

Ձայն տուր մեռելոց եւ ձայն Ծաղկոտին,

Թող որ սուգ առնեն մահուան Բ երթ ողին:

Անդ այցելու ել դու լերանց՝ ուշիկ քայլէ դիտելով՝
Թող ոլորվին քո ոտքերին կակաչ կարմիր բիւր ծաղկով:

Անդ ցիր ու ցան տես քարակոյտ եւ բանակի մեծ որջեր,

Ուր քրդերի մեծ բանակով Ջալալէդդին կը նստէր:

Յիշէ դու այնտեղ, յիշէ մեր ՐԱՖՖԻՆ,

Յիշէ, որ ունի վէպ «Ջալալէդդին»:

Գնա փութով՝ բարձր Հայոց՝ իմ Հայրենի սուրբ աշխարհ,

Եւ 'ի Տարօն, տես Իննակեան՝ հնչէ լարերդ վշտահար,

Մուտ Աշտիշատ՝ գրիէ շիրիմ սուրբ Սահակայ սիրակաթ,

Տես այն վայրեր, ուր մանկութիւն սուրբ Հօրն անէր անընդհատ:

Իւր հազար համբոյր տուր Հօր սուրբ շիրմին,

Ասա, որ մեռաւ Բ երթ ողն ՐԱՖՖԻՆ:

Ասա, մեռաւ, որ Ձեր կենաց տխուր զուարթ անցքերին,

Ոսկեդարուն Քերթողաց պէս տուաւ աւին կաթողին:

Սուրբ Մեսրոպայ սրտին գորով՝ եռանդն հզօր Պարթեւիդ,

Վրէժն արդար, որ կարծարծէր Սամուէլին քաջասիրտ:

Բայց մեռաւ աւանդ, կիսաւարտ մնաց,

«Սամուէլ» վէպը դեռ աւարտ չառած:

Երբ հեռանաս Եփրատ, Տիգրիս, Փխոն գետոց ափերից,

Արագ թռիւր Պարխար, Կորդուաց եւ Մոսկիկեան լեռներից,

Մաղթէ սրտով՝ որ Վարագայ՝ Բ երթ ողն (*) ապրի՝ շատ երկար,
Եւ Լուսինեան (**) մնայ յաւէտ խեղճ Տօրոսին մխիթար:

Ողջունիր իրենց՝ երբ Վոսփօրն անցնիս,

Պատմէ ցաւագին մահը Բ երթողիս:

Թանգ կորստեան Հայ Քերթողին՝ Հայ աշխարհին շուրջ բոլոր՝
Թեւակոխէ ամեն մի վայր, գուժէ մահուան սուգն այսօր:

Ուր քողարկին անխնք սուրբ Հարց՝ աւերակաց մէջ տխուր,

Ուր միշտ կոծէ բուն դառնապէս՝ մեր վշտերից առնել լուր:

Այո, թող կոծէ այդ գուժկան թռչնիկ,

Քանի որ հաշտ չէ մեզ հետ սուրբ երկինք:

Անցի՛ր շուտով ծովեր ծոցեր՝ կաց կէս օրին Կիլիկեայ,
Ջերմ արտասուք ցողէ շիրմին՝ Շնորհալոյն գերագահ:

Նսեմացած սուրբ աշխարհին Ռուբինեաց քաջապանծ,

Տուր քո ողջոյն սերդ համբուրով՝ երկրպագէ սուրբ շիրմաց:

Ասա անձկայրեաց մեռաւ Մեր ՐԱՖՖԻՆ,

Ձեր սուրբ աշխարհի քաղցրանոյշ տեքին:

Թող ալետանջ ծովին ափունք, Քաջ Արամին ել սահման,
Ուր Արամեանք խեղճ ու թշուառ՝ տանջին սովից անսահման:

Գիտես արդեօք ինչ կը գրէր, թէ Բ երթ ողը ողջ մնար,

Քանի հազար ձեռքեր սատար, կը տար նոցա մխիթար:

Բայց աւանդ մեռաւ վշտակիցն ազգին,

Մեռաւ իւր հանճար՝ օգուտն էլ գրչին:

Տես աջ ահեակ քաղաք, աւան, դաշտեր, մարգեր կան անբոյս,
Ուր մշակներ ձեռքեր ծոցին՝ նստած թափեն արտասուս:

Ուր մարք, մանկուճք վշտամրմունջ՝ ողբան հարսներ եւ աղջկունք,

Ուր ժանտամահ սովն անխնայ՝ փակեց անմարդ շատ դրուիք:

(*) ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻՆ Լ

(**) ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ ԽՈՐԷՆ ԱՐԵՆԱԿԻՍԿՈՍ՝ ՆԱՐԱԿԵՅԻՆ } Ե ԿԵՆԱՐԿԻՍԿԻՆ ԾԱՆ. Զ.

Բայց աւանդ մեռաւ ՐԱՖԹԻՒՆ գորով,
Գէթ նոցա վշտերն ամոքէր գրչով:

Մի զանց առներ Պոնտոսին Հայք, ուր դեռ մնան կարօտով,
Ուր նետն Հօր Սրտաշէտին՝ հրաշք գործեց կոթողով.
Ժամանակին մաշող ձեռքը՝ փշրէ զկոթողն ամեն բան,
Բայց Քերթողաց գրքերն անմահ՝ առնեն յաւիտ նոր շրջան:
Կը մնան նա եւս՝ իմ այս Ք երթ ողիւն
Գործքերն էլ անմահ՝ ցվերջ աշխարհին:

Դէմ յանդիման էլ Բիւզանդեայ՝ մինչ Եւրոպայ տար այս բօթ,
Ուր բիւրաւոր Հայք անխորհուրդ՝ ցարդ պանդխտին անծանօթ.
Կայծակնահար զարկ ու շանթէ՝ տխուր սրտեր նոյն Հայոց,
Ասան «Կայծեր» գրող ձեռքերն այսօր դրինք հողի ծոց:
Ասան մեռաւ նա, մեռաւ սրտատանջ,
Կարօտով պանդուխտ Հայոց հոգեւտանջ:

Թող, որ տանի զեփիւռն անոյշ՝ ողբիդ նուագ ծովին թումբ՝
Ի վեհնտիկ եւ ի վեհնայ, ուր Քերթողաց կան ահումբ.
Որ ի պատիւ մեր Ք երթ ողիւն, ոչ լոկ պսակ կամ արձան,
Այլ վեհ Հայր երթող որ հիւսեն անմահ տառիւք մահարձան:
Մաղթէ գու նոցա, մաղթէ կեանք երկար,
Որ սիրով ազգիս ապրին դարէ դար:

Վերջալոյսին վերջին լուսով՝ բերէ ափունք Գանգեսին,
Մինչ Ամազոն թռիւր արագ, տես տարագիր Հայերին.
Վշտապատում եղիր նոցա՝ բիւր ցաւերից քո տեսած,
Ասան մեռաւ անգիւտ ՐԱՖԹԻՒՆ՝ Զեր կարօտով անձկայրեաց,
Մեռաւ, բայց թողեց՝ Զեղ այս սուրբ կտակ,
«Հայեր, ուր երթաք՝ դարձեալ տուն դառնաք»....

Ասան, թող կարդան Ք երթ ողիւս «Փունջեր»
Նոցանով անցնեն իրենց սեւ օրեր:

Հիւսիսափայլն իւր բոցերով՝ լոյս կը սփռէ քո ուղւոյն,
Դու փութապէս եկ Պեղրբուրկ՝ գութէ մահը ՐԱՖԹՈՒՆ.
Ուր Հայ Որեարք կը դեգերին Աթենական փափագով,
Ուր Պատկանեան Քերթող Հայրը՝ ցարդ կը ժուժէ քո սիրով:
Վշտակից եղիր՝ Որեարք եւ սուրբ Հօր,
Խնդրէ Հօր Որդոց՝ կեանք, արեւ, շատ օր:

Ի Մոսկուայ լեր վշտակից՝ մեծ հըռետոր էմինին,
Որ ալեւոյթ իւր կենաց մէջ՝ աւանդ, կորոյս սիրելին.
Դու անսպառ միշտ կեանք խնդրէ՝ վեհ Լազարեանց մեծ տոհմին,
Նոյնը նոյնպէս Սանասարեանց՝ ազգապարծանք Իշխանին.
Որպէս զի երկինք Սոցա սաներից,
Պարգեւէ մեզի քերթողներ նորից:

Տես ի մահճին՝ աւանդ, հիւանդ՝ եւ Յովնանեան Վեհազնին,
Որ իւր անձից շատ առաւել՝ միշտ սիրել է Հայ ազգին.
Դեռ կը խորհի իւր ցաւոց մէջ՝ վերջին բարիք ընձեռել,
Որք եւ անտէր թշուառ մանկանց՝ կեանք եւ արեւ պարգեւել:
Սրբէ՛ վեհ Սրտին քրտնալից ճակատ,
Երկնից սուրբ կամաց յանձնէ իւր վիճակ:

Դարձիր Տփիսիս, ի տուն՝ այրի, վշտաթախիժ Ամուսնոյն,
Քառասուն օր լեր սգակից՝ նորա ամբաւ ցաւերոյն.
Հնչէ լարերդ, հնչէ տխուր՝ բաց ու կարգաւ իւր Վէպեր,
Նոցա վսեմ սուրբ նիւթերից՝ յօրինէ քեզ նոր ողբեր:
Եւ կարգա՛ւ—

Վարդան ողբալով՝ «Ղարիբ՝ Մշեցին»,

«Պարոյր՝ Հայկազն» եւ նոցա ոգին:

Կարգան վշտագին «Սոփ», «Կուսագրութիւն»

Ընդօրինակէ սէր ու սուրբ աւիւն:

Կարգան «Կայենի կտակը» նոյնպէս,

եւ «Ղարաբաղի աստղագէտը» տես.

Կարգան վշտաբեկ «Անբաղդ Հռիփսիմէ»,

«Բիբի շարաբանի» կարգան ու զննէ:

Կարգան «Հայ կինը», կարգան եւ «Բառեր»,

Կարգան ոգելից նոյնպէս «Խաղ-փուշեր».

Կարգան փափաքով դու արտասուալից,

«Մի քանի գծեր խորիմեանի կեանքից»:

«Միրզա Մելքում-խան» կարգան, իմացիր,

«Աղթամարայ վանքը» տես ու հիացիր.

«Թիֆլիսից մինչեւ Ագուլիս» կարգան,

«Քրդաց միութիւն» կարգան ու ողբան:

«Մարգը գոյութեան կուռի մէջ» յիշէ,

«Քրդեր» եւ «Քնար Մշեցոց» քննէ.

«Մի օրավար հոգ», «Քանդուած օջախ»,

Կարգան եւ կրկնէ ան, հառաչ, աւաղ:

«Վրաց իշխանազն Ալեքսանդր» կարգան,

«Գաղտնիք Ղարաբաղի» կարգան ու կարգան.

«Ուղեւորութիւն Պարսկաստանում» տես,

Կարգան լռելեայն՝ ողբան դառնապէս:

Ողբան կոծելով՝ բոլոր գրածներ,

Արտասուք լուսն՝ խցիկն իւր անտէր.

Ողբան դեռ աւարտ չառած նոր վէպեր,

Եւ կամ մամուլին անտես կտակներ:

Ողբան, համբուրէ՛ մին մին թերթիկներ,

Ողբան տաղանդը՝ եւ գրող ձեռքեր.

Ողբան վշտակէ՛ղ՝ բոլոր ողբերով,

Ողբան, արտասուէ՛՝ գլխիդ վայ տալով:

Շատ դարեր պէտք է, որ նորից ծնի,

ՐԱՅՖԻԻ նման մեծ մարդ յարգելի,

Կորցրիր աւանդ, կորցրիր զնա,

Մինչեւ գտնելդ ողբան միշտ ողբան:

Բայց հերիք մաշես՝ քնքուշ սիրտ Այրուոյն,

Գգուէ ու սրբէ աչքերն Որբ Մանկուոյն.

Ահա քառասունքն անցաւ դառնաղէտ,

Որդիքն ու Այրին ան տար քեզի հետ:

Տար շիրմին ի տես՝ ցանկալի հողին,

Թող որ համբուրեն՝ փարեն կաթոգին.

Վերջին ողբ, հոգւոց կարգան ու ողբան,

Նորից հրաժեշտ տան ու հեռանան:

Մինչեւ որ տարին առնէ իւր շրջան,

Նորից բեր, տեսնեն Քերթողին արձան.

Թող նորից կսփեն՝ նորից ողբ, հոգևոց,
Եւ միշտ այցելեն՝ երբ գայ մեռելոց:

Իսկ դու սփոփիչ լեր Այրւոյն թշուառ,
Նորա Որբ Որդոց կանց միշտ մխիթար.
Նոցա խնամքը յանձնէ՝ Արարչին,
Բայց դու լեր հսկող իրենց վիճակին:

Դ.

Հակէ՛ միշտ նոյնպէս շիրմին դու ընդհուպ,
Անձկայրեաց հոգով լինել պահապան.

Մասրսի ցողով՝ ծաղկունք, վարդ ու թուփ,
Աճեն քո ձեռք՝ հովանի նորան:

Ջեփիւռն էլ անոյշ քնարիդ ձայնով՝
Ազնիւ ոսկերաց թող կարդա՛ օր օր.
Սիրահար հոգին զուարթնոց թեւով,
Պարէ շուրջ շիրմին՝ խնդայ ամեն օր:

Սահուն դարերը՝ թող գան ու երթան,
Տեսնեն մշտապէս քեզ պահակ շիրմին.
Եւ Հայկեան թռուներ այցելու երբ գան,
Փութան նորոգել դափնիք արձանին:

Անմահ կը պահէ ժամանակն յաւէտ,
Նորա անմոռաց մեծ անունն անմահ.
Նա եւս անմահ՝ իւր գրգռի հետ,
Որչափ որ արեւ ծագի եւ լոյս տայ:

Սոխակներ լալով՝ վարդին թառամած,
Երգելու թող գան իրենց ալիւն.
Այլ եւ բիւրաւոր թռչունք Հայրենեաց,
Նոր մեղեդիով երգեն միշտ անքուն:

Իսպէս բարիք վաստակած անձին,
 Լիառատ կը տայ Լիազօրն Աստուած.
 Լեր եւ դու վստահ Մուղայդ վշտագին,
 Ի՛նչ հաւատ, ի՛նչ յոյս, որ ունիս պահած:

Տխուր օրերդ այժմն եւ ապայն,
 Ինքդ լաւ գիտես, որ պէտք է անցնին.
 Բոպէն երբոր գայ մեռեալներն համայն,
 Հոգոց տեսութեամբ նորոգ զարդարուին:

Ես էլ նոյն յուսով՝ քեզ հետ կը մնամ,
 Մինչեւ իմ կենաց վերջին օրերը.
 Եղիշէի պէս՝ կոծեմ եւ կողբամ,
 Ապիւ Հայերի թանկագին մահը:

Նուազ օրերս երբ հասնին աւարտ.
 Կերթամ հողի ծոց հանգիստ կը ննջեմ,
 Ա՛խ սուրբ յարութեան օրերին զուարթ,
ՐԱՖԳԻՒՍ հետ բոլոր՝ նախնիք կը տեսնեմ:

Նոյն յուսով եւ դու ցվերջ աշխարհին,
 Երանեալ Մուղայդ՝ հսկէ Հայ շիրմանց.
 Յողով աչքերիդ ուռոգէ նոցին,
 Ինչպէս օրհներգով՝ պահող սուրբ Մասանց:

ՐԱՖԳԻՒ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.

ՐԱՖԳԻՒՍ ՅԱԿՈՎԲ ՄԵԼԻՔ-ՅԱԿՈՎԲԵԱՆԸ ծնունդ 1835 թուա-
 կանին, Պարսկահայոց նահանգի Հեր եւ Զարեանդ գաւառի՝
 այժմեան Սալմաստ քաղաքի Փայաջուկ գիւղում, նահապետա-
 կան գերդաստանի՝ ազնուասիրտ բարի ծնողներից:

Հայրենիքի մէջ ստացաւ նա՝ մայրենի լեզուի նախակրթու-
 թիւնը: 1850 թուականին, հայրը Տփլիս բերեց Նրան՝ Մայրենի
 լեզուի բարձրագոյն գիտութիւնները սովորելու համար: Աշխա-
 տասէր աշակերտը կարճ ժամանակամիջոցում՝ Հայկաբանութեան
 մէջ մեծ յառաջադիմութիւն ցոյց տալով՝ ցանկանում էր արտաքին
 գիտութիւններ եւս ստանալ եւ Ռուսերէն սովորիլ: Հայրը կատա-
 րեց որդու բաղձանքը եւ տուեց գեմնադիօն, որի դասերին հետ
 զուգընթաց շարունակում էր Հայերէնը եւ միշտ անյազաբար կար-
 դում էր Հայոց հին եւ նոր մատենագրութիւնները, այն աստիճան
 զգացուած եւ եռանդով՝ որ շատ անգամ՝ ամբողջ գիշերները լուաց-
 նում էր, երբէք չըմտաբերելով քնոյ ժամերն եւ հանգստութեան վայր-
 կեանքները: Այսպէս, չափազանց աշխատութիւնից հետեւեցաւ նորա
 անձին տկարութիւն եւ ստէպ ստէպ աչքի հիւանդութիւն:

Ընթերցասիրութեան եռանդը՝ որչափ որ օրից օր մղում էին
 Նրան շուտափոյթ հանդէս գալ գրականութեան ասպարիզում,
 այնքան էլ առաւել ընտանեկան հոգսերը եւ պատահական ձա-
 խորդութիւնները ստիպում էին կիսաւարտ վերադառնալ հայրենիք,
 որտեղ հորկաւոր էր նորից վերականգնել պարսկական ատելու-
 թիւնից տուգանքի ենթարկուած եւ այլ հանգամանքներից վնա-
 սուած՝ հայրենական գերդաստունը եւ առուտուրը:

Այս առթիւ, 1856-ին վերադարձաւ հայրենիք եւ սկսեց
 վաճառականութեամբ պարապել, որով էլ, երբեմն Պարսկաստանի
 այլ եւ այլ գաւառներում, երբեմն էլ, Թրքահայոց մերձակայ սահ-
 մաններում՝ ճանապարհորդում էր:

Այս բարեպատեհ ճանապարհորդութիւնը կարծես մի նոր ոգի ներշնչեց եռանդոտ երիտասարդի բնաձիր զգացմանց վերայ, որտեղ որ գնում էր՝ մանրամասնօրէն քննում էր տեղացի ազգայնոց վիճակը, նոցա սովորութիւնները, բնական վայրերը եւ հանգիստ աւերակները, եւ ինչ բան որ տեսնում էր ու լսում՝ կարծես մի առ մի գրում էր իւր սրտի տաղտակների վերայ, որոնց ազդեցիկ ներգործութիւնից՝ առաւել մեծ վաստակ եւ պաշար էր վերցնում՝ քան իւր նիւթական առեւտուրից:

Վերջապէս ժամանակը մօտեցել էր եւ ահա յանկարծ ծագեցաւ նորա աստղը Պարսկահայոց մռայլ ամպերի տակից՝ Կովկասի նոր լուսաւորութեամբ հորիզոնի վերայ:

Մելիք-Յակովբեան կրկին Տփլիսի վերադարձաւ վաճառականութեան պատրուակաւ: Բայց այս անգամ փոխանակ վաճառքների՝ բերել էր բազմաթիւ ձեռագիր մատենաներ՝ այլեւայլ նկարագրութեամբ լիքը, որոնց իրագործման համար՝ կարծես մի խաղաղ տեղ էր որոնում. . . . մանաւանդ որ նիւթական օժանդակութեան եւս կարօտ էր՝ իւր նորածին երկասիրութեան կեանք եւ արեւ տալու համար:

Բայց ո՞վ պէտք է օժանդակէր նրան, եւ անչափ ամբարտաւան համալսարանականների դէմ կանգնած ինքնաուս գեղջկական մատենագրին վերայ ո՞վ կարող էր հաւատ ընծայել, եւ կամ որի մտքից անցնում էր, որ Սարմաստցի հաշուապահի մօտ գրականական գանձեր կան, եւ ո՞վ կարող էր երազել, որ Դա Հայոց ներկայ դարի մի մատենագիրը պէտք է հռչակուի, եւ ապագայում ընդհանուր համակրութիւն պէտք է ստանայ իւրաքանչիւր բարձր ուսում ստացած համալսարանականներից եւ մինչեւ անգամ օտար եւ Եւրոպացի ազգերից եւ նոցա գիտնականներից: Արդարեւ ոչ ոք չէր հաւատում, եւ թէպէտ աչքով տեսնողներ էլ եղան, բայց նիւթապէս օժանդակող ոչ ոք չը գտնուեցաւ, որից էլ երկար ժամանակ մատենագիրը մնաց հաշուապահութեան մէջ:

Այս սահմանափակ շրջանից զատ, մի քանի տարի ուսուցչութեամբ պարապեցաւ Թաւրիզի եւ Սգուլիսի Հայոց դպրանոցներում:

1860 թուականին հիւրասէր «Հիւսիսափայլը» իւր էջերի մէջ հիւրընկալեց Մելիք-Յակովբեանի անդրանիկ երկը եւ լոյս բերեց «Աղթամարայ Վանքը» վերնագրով գողտրիկ վէպը:

Ընթերցողները գերազանց գոհունակութեամբ կարդում էին յիշեալ հրատարակութիւնը, որից հեղինակը խրախուսուելով «Փունջ» անունով վէպերը եւս փոխառութեամբ տպել տուեց, որոնք մեծ յարգանքով ընդունուեցան իւրաքանչիւր դասակարգի Հայերից:

1871-ին Պ. Գրիգոր Արծրունին թոյլտուութիւն ստացաւ «Մշակը» հրատարակելու. Մելիք-Յակովբեանը դիմեց նորածին «Մշակի» մեծ. Խմբագրին, յայտնեց իւր տենջանքը, բացեց իւր սրտի անգիր քարտէզը, ցոյց տուեց իւր հոգեկան զգացմանց կատարելութիւնները, ինդրեց մամուլ օժանդակութեամբ՝ ի լոյս բերել նրանք, եւ նրանցով մկրտել մռայլ մտքերի անտարբերութիւնը եւ տգիտութեան կեղտը: Երիտասարդ Խմբագիրը կարծես բնազդմամբ, յարգանքով եւ սիրով ընդունեց ինքնաուս մատենագրին՝ իւր համալսարանական կատարելագործած գիտութեան առաջ, գահերեց նստեցրեց նրան, տուեց իւր ծրագրի ուղեցոյցը եւ բացեց ընդարձակ ասպարէզ նրա առաջ: Այս բարեպատեհ ցանկալի ասպարիզում սկսեց Մելիք-Յակովբեանը իւր մատենագրութեան աշխատութիւնը, սրեց գրչի խովը, հերկեց իւր մտքի անդաստանները, բացեց իւր խելքի հանճարեղ ամբարները, դուրս բերեց իւրաքանչիւր եղանակի յարմարագոյն սերմնահատիկներ եւ ծաղկաբոյսեր՝ առատութեամբ ցանեց ու տնկեց նրանց «Մշակի» ծաւալ էջերում, որտեղից էլ բեղմնաւորած հնձեց, շտեմարանելով Հայկական մատենագրարանում՝ իւրաքանչիւր դասակարգ Հայերի համար մտաւոր անսպառ պաշարներ: Այնուհետեւ Մելիք-Յակովբեանը ընդ վարագուրվեցաւ «ԲԱՑՑԻ» մակ անուան տակ:

Ընթերցողը ափի՝ ի բերան զարմանում էր այս նոր հռետորի վերայ. նախանձը, ատելութիւնը գրգռում էին ամեն մի համալսարանականներին «զիմրդ գիտէ սա զգիրս, զի ուսեալ բնաւ չիք», ասում էին ուսումնադէտները, հետաքրքրվում էին օտար ազգաց գիտնականները նոյնպէս եւ զարմանում, որոնք սկսեցին թարգ-

մանել տալ նորա վեպերից՝ Ասիական եւ Եւրոպական լեզուներով։
 Նա (Րաֆֆին), որ քիչ առաջ Հայոց շրջաններում գեռ ուսումնական կոչվելու պատիւը չունէր. յանկարծ օտարներից՝ բանաստեղծ, վիպասան, պատմաբան եւ մատենագիր կոչուելով հռչակուեցաւ, եւ հետզհետէ նորա աստղափայլ անունը համեմատութեան ենթարկուեցաւ լուսնի պայծառ անուան հետ։ Բայց վաստակասէր Մատենագիրը ոչ պարսաւելուց վհատեցաւ եւ ոչ գովաբանուելուց մեծամոեցաւ. այլ անխոնջ աշխատում էր իւր հեղինակութիւնների տեսակները բազմացնել եւ ընթերցողների սիրտն ու հոգին համերաշխութեամբ կապել նոցա վսեմ գաղափարների հետ. ոչ միայն ընտիր ընտիր վեպերով եւ պատմական նկարագրութեամբ, այլ առօրեայ հարցերին համար եւս չէր դադարում փոխառաջական յօդուածներ նուիրել, եւ բացի «Մշակից» եւ բացի «Րաֆֆի»՝ «Մելիք զադէ» ստորագրութեամբ եւս յօժարակամ աշխատակցում էր ազգային այլեւայլ լրագրներին։

Թողնելով նրա բազմաթիւ հեղինակութիւնները, մենք այստեղ առաջ ենք բերում տառական կարգով մեզ ծանօթ մատենագրութիւնները միայն. որոնցից շատերը պարբերական հրատարակութիւններում մնալով՝ ցարդ եւս զրկուած են առանձին գրքեր կազմուելուց. նոյնպէս յայտնում ենք եւ այն հեղինակութիւնների անունները, որոնք իւր մահուանից առաջ պատրաստել էր ի լոյս ընծայելու։—

«Աղթամարայ վանքը» նկարագրական վէպ,
 «Անբաղդ Հռիփսիմէ» վիպական նկարագրական,
 «Բառեր» (Թարգմանութիւն) Բանաստեղծական,
 «Բիբի շարաբանի» կենսագրական վէպ,
 «Գաղտնիք Ղարաբաղի» իրիւնք,
 «Դաւիթ բէկ» երկու հատոր, պատմական վէպ,
 «Երկու ամիս Սիւնեաց աշխարհում» յեռագիր,
 «Զահրումար» (Թիֆլիսի կեանքից) յեռագիր,
 «Թիւրքիայի Հայոց վիճակը» հրապարակախօսական,

«Թիֆլիսից մինչեւ Ագուլիս» հանապարհադատական նկարագրական,
 «Թորոսներ» (Հայ ուսանողների կեանքից) յեռագիր,
 «Խնչ կապ կայ մեր եւ թրքաց Հայերի մէջ» հրապարակախօսական,
 «Խազ-փուշեր» վիպական նկարագրական,
 «Խամսայի Մելիքութիւններ» պատմական վէպ,
 «Խաչագողի յիշատակարանը» նկարագրական վէպ,
 «Խենթը» վիպական նկարագրական,
 «Կայենի կտակը» (Թարգմանութիւն) վիպական,
 «Կայծեր» երկու հատոր,
 «Կուսագրութիւն» վիպական և կենսագրական,
 «Հայ երիտասարդութիւնը» հրապարակախօսական,
 «Հայ կինը» հրապարակախօսական,
 «Ղարաբաղի աստղագէտը» (Թարգմանութիւն)
 «Ղարիք Մշեցին» վիպական նկարագրական,
 «Մարգը գոյութեան կռուի մէջ» հրապարակախօսական,
 «Մի թերթ արեղայի յիշատակարանից» յեռագիր,
 «Միրզա Մելքում-խան» կենսագրական նկարագրական,
 «Մինը այսպէս եւ միւսը այնպէս» Թիֆ. Հայերի կեանքից յեռագիր,
 «Մի քանի գծեր Խրիմեանի կեանքից» կենսագրական նկարագրական,
 «Մի օրավար հող»,
 «Ոսկի աքաղաղ» նկարագրական վէպ,
 «Ուղեւորութիւն Պարսկաստանում» նկարագրական,
 «Պարոյր Հայկազն», պատմական վէպ,
 «Ջալալ-Էդդին» կենսագրական վէպ,
 «Սալբի» երեք հատոր. յեռագիր,
 «Սամուէլ» երեք գիրք, պատմական վէպ,
 «Սով»,
 «Վրաց իշխանազն Ալեքսանդր» պատմական վէպ,
 «Փոռնոք» երկու հատոր,
 «Քանդուած օջախ» իրիւնք,
 «Քնար Մշեցոյց» իրիւնք,
 «Քրդական միութիւն» հրապարակախօսական,

«Գրգեր» ժողովրդագրական,

Վերոյիշեալ հեղինակութիւններից պարզաբանվում է աշխատողի կեանքը, հմտալից տաղանդը, թանկագին նուիրաբերութիւնը, եւ յօժարակամ անձնազոհութիւնը: Միթէ, իւրաքանչիւր անձի հասկանալի է՝ գրականութեան դժուարաքիրտ արհեստը եւ նորա մարտիրոսական վիճակը: Ահա այս վիճակում համբերատար մնաց Բաֆֆին ամբողջ երեսուն տարի: Երեսուն տարի՝ գիշեր ցերեկ շարունակաբար գրեց նա, նորա զբօսավայրը՝ իւր գրասենեակին էր, եւ զբաղմունքը՝ գրելը, նորա զուարճութիւնը՝ իւր արձանագրած մատենաների վերակենդանութիւնն էր, եւ հանգստութեան ժամերը՝ նրանց սրբագրութեամբ պարապելը: Նորա պարապոյ ժամերը նորագոյն հեղինակութիւններն էին, եւ քնոյ քաղցր վայրկեանները նոցա երեւակայութեամբ զբաղուելը:

Մինչ այսպէս տգնութեամբ շարունակում էր Բաֆֆին կեանքի օրերը, դժխեմ բաղդը կարծես նախանձեցաւ նորա թանկագին կեանքի վերայ եւ Ապրիլ ամսին թոքային բորբոքմամբ հիւանդացաւ, որին անմիջապէս օգնութեան հասան Հայազն բժշկապետ պ. պ. Գասպարեան եւ Տէր-Գրիգորեանց եւ անմիջապէս աշխատեցան հիւանդի փտանգաւոր դրութիւնը ապսքինել, սակայն, եւ ահա յանկարծ նոյն ամսի 25-ին կաթուածահար մեռաւ:

Յուզարկաւորութիւնը կատարուեցաւ Ապրիլի 29-ին, նմանը չըտեսնուած հանգիստով:

Առաւօտեան 9-ը ժամին Տփլիսի ամբողջ Հոգեւորականաց դասը իւր Սրբազան վիճակաւորով եւ գեր. Նիրակունի Յովհաննէս վարդապետով եկել էին ննջեցելոյ բնակարանը՝ Նովո-Օրլովսկայա փողոցում:

Մեծափառ թափաւրը ընկաւ ուղին՝ Ներսիսեան Դպրանոցի երգեցիկ խմբի առաջնորդութեամբ, գէպի Վանաց մայր եկեղեցին:

Բազմութիւնը այնքան հոծ եւ ստուար էր, որ Դազաղը ուսերի վերայից էր ճանապարհորդում: Դազաղի ետեւից գնում էին երկու սգակառքեր, բարձուած պատգամաւորների բազմութիւ պսակներով:

Նոյն օրը ազգային հաստատութիւնները փակուած էին, նոյնպէս փակել էին դրամատոները, մթերանոցները, կրպակները, պանդոկները եւ թափաւրը անցնելու միջոցին օտար ազգիք եւս փակում էին իրենց վաճառանոցները եւ ուղեկցւում Հայ Մատենադրի յուզարկաւորութեան մեծ հանդիսին:

Մայր եկեղեցում, Ա. Պատարագից վերջ՝ Գօրուայ աւագ քահանայ Տէր-Ստեփաննոս Տէր-Ստեփաննոսեանցը կարճ՝ բայց շատ սրտաշարժ քարոզ խօսեց:

Դազաղը եկեղեցուց դուրս բերելով՝ հանգիստ դրին առաջնորդարանի հանդէպ, որի սանդուխտների աստիճանների վերայից կարգացին նշանաւոր դամբանականներ:

Այնուհետեւ թափաւրը գաւթից դուրս ելաւ եւ ընկաւ ուղին, երբ հասաւ գետի միւս կողմը՝ մրգավաճառանոցի փողոցը, որտեղ կրպակատէր Հայերը լայն փողոցի մի կողմից դէպի միւս կողմը կախ էին արել ծաղիկների փունջեր, որոնք կալմում էին Հանգուցեալի անուան սկզբնատաւը (Բ.), որոնց միջից ծածանում էր նա եւս դափնեայ մի մեծ պսակ, որի հովանեաց տակ դրած դազաղակիր սեղանի վերայ դազաղը հանգիստ դրին, որի աջ ու ձախ կողմերում սպիտակածածք սեղանների վերայ փայլում էին ճրագարանները, եւ մէջ տեղից կնդրուկի քաղցրահոտ ծուխը ծաւալում էր՝ ի վեր: Զը նայելով՝ որ առաւօտեանից սկսած յորդ անձրեւը հետզհետէ սաստկանում էր, սակայն ամբոխը երթալով առաւել եւս ստուարանում էր:

Երբոր թափաւրը հասաւ գերեզմանոցի երկաթեայ մեծ գրանառաջ, իւրաքանչիւր պատգամաւորներ՝ զոյգ ընկերներով վերցրին իրենց պսակները սգակառքերի վերայից եւ թափաւրի առաջը գաւաւորուելով քայլափոխում էին դէպի գերեզմանափոսը, որի եղերքը շրջապատուած էր քառակուսի ընդարձակ կամարով, ուր զետեղուեցան թափաւրին հետ պատգամաւորների դասակարգը: Կամարը ամբողջապէս ծաղկազարդ էր եւ չորս կողմերում ծաղկեայ շրջանակների մէջ առանձին առանձին գրուած էին Հանգուցեալի գրքերի անունները:

Գերեզմանակարգի միջոցով՝ նորից կարգացին դամբանականներ եւ երախտագիտական դրուագներ, որոնց հետ արարողութիւնը վերջացաւ ժամը չորսին:

Արդէն գերեզմանաբլուրը մշտնջենապէս բաժանեց Հայ հասարակութիւնը իւր սիրելի Մատենագրից եւ ՐԱՖՖԻՆ հողի տակ մնաց:

Սակայն այսչափով չը բաւականացաւ Կովկասի Հայ հասարակութիւնը Նրան պատուելու, այլ Յունիսի 2-ին կատարեց Նորա քառամնօրեայ հանգստեան՝ փառաւոր հոգեհանգիստը, որի աւթիւ, նախապէս հրատարակեցին ազգային լրագիրները:

Նոյն օրը՝ ժամի 10-ին՝ Գերեզմանոցի եկեղեցում, սկսուեց հանդիսաւոր Ս. Պատարագը. պատարագից վերջ հոգեւորականաց դասը պատշաճեալ զգեստիւք եկան գերեզմանին վերայ, որին շրջապատած էր ահագին ամբոխը: Մողնույ եկեղեցւոյ Տէր-Ղեւոնդեան Մուշեղ քահանան խիստ սրտաշարժ քարոզեց եւ Հանգուցեալի աննման ձիւղքերը դրուատեց. մի ոտանաւոր եւս մի Հայ պարոնից եւ մի արձակ ներքող եւս Ռուսերէն լեզուաւ մի Վրացի պարոնից կարդացուեցան:

Այս արարողութեան ներկայ էր Հանգուցեալի անբաղդ Այրին՝ իւր երկու որբ Մանուկներով:

Յուսկ ուրեմն 1888 թուականը իւր Ապրիլ ամսի 25-ին բերած աղէտաբեր հարուածով զարկեց եւ մահացրեց 53 տարուայ հասակում ազգային Մեծահանճար տաղանդաւոր՝ Բանաստեղծ, Վիպասան, Պատմաբան եւ բաղմաւաստակ Մատենագիր մեծ **ՐԱՖՖԻ** թանկագին կեանքը:

Հանգիստ ոսկերացդ ՐԱՖՖԻ, հանգիստ ոսկերացդ, Դու միշտ կենդանի պէտք է մնաս իւրաքանչիւր դարի Հայ սերունդների հետ, մենք մեր օրերում քեզ միշտ պէտք է աւազենք եւ Քո Յիշատակդ սուրբ պահենք, Քո Այրին մխիթարենք եւ Քո Որդիքդ դաստիարակելու տանք, թերեւս նոքա մխիթարեն մեզանից վերջ եկող Հայ որեարին Քո շնորհալից գործով:

«ՅԻՇԱՏԱԿՆ ԱՐԴԱՐՈՑ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՄԲ ԵՂԻՑԻ»:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0381577

71.408